

Н.О. Пророченко

*Київський національний лінгвістичний
університет*

ОСНОВНІ ПРИНЦИПИ ІСЛАМСЬКОЇ КОНЦЕПЦІЇ СВІТОВОГО УСТРОЮ

Починаючи з останньої третини ХХ ст. і дотепер у світі спостерігається активізація і розширення масштабів діяльності ісламського політичного руху. Впродовж цього періоду у світі відбулися кардинальні глобальні зрушення: була зруйнована біполярна система міжнародних відносин, набули значного прискорення процеси глобалізації і демократизації, відбулася суттєва лібералізація політичних і економічних систем багатьох держав світу. Але незмінною залишається високий ступінь активності політичного ісламу і його вплив на суспільно-політичні процеси на глобальному, регіональному і державному рівнях.

Актуальність цієї статті полягає у визначенні причин і факторів, які впливають на стабільно високу активність ісламських політичних рухів і організацій на міжнародній арені впродовж останніх чотирьох десятиліть. Метою роботи є аналіз деяких основних положень ісламської концепції світового устрою, а також виявлення особливостей трансформації цієї концепції в контексті сучасних глобальних змін.

Політичний іслам – неоднозначне і багатогранне явище, що обумовлює розмаїтість і навіть полярність оцінок цього феномену в наукових розвідках і публіцистичних працях. Переконавання, що відмінності у світогляді та цивілізаційних цінностях спричиняють протистояння Заходу та ісламу, знайшли відображення у відомій тезі про зіткнення цивілізацій, яка була сформульована американським політологом С.Гантінгтоном¹.

А на думку британського політолога, спеціаліста з проблем Близького Сходу Ф.Холлідея, антизахідні настрої і відповідні дії ісламістів не є проявом „конфлікту цивілізацій”, а спричинені колоніалізмом і неокolonіалізмом, які призвели до формування потужних рухів, спрямованих проти гегемонії Заходу. Дослідник вважає непродуктивним цивілізаційний підхід до аналізу міжнародних відносин, оскільки цивілізаційні відмінності, зокрема у випадку відносин між державами ісламського і християнського світів, слугують зараз інструментарієм для ефективного вирішення реальних проблем і зовнішньополітичних завдань².

Водночас залишається дискусійним питання про існування моделі універсального розвитку і єдиних критеріїв для аналізу і оцінки різних суспільств. У контексті нашої проблематики найбільш актуальними є орієнталізм та універсалізм. Прибічники першого стверджують, що для мусульманського регіону є неприйнятним раціоналізм та універсалізм. Єдиний інструмент для розуміння ісламських суспільств, на думку орієнталістів, – це сам іслам. Універсалістський підхід відкидає унікальність арабомусульманського регіону і прагне „вбудувати” його в загальносвітову динаміку.

Вже згадуваний Ф.Холлідей вважає спрощенням протиставлення універсалізму Заходу релятивізму і партикуляризму мусульманського Сходу. Іслам – це „релігія без етнічного або регіонального партикуляризму, він прагне обернути у свою віру все людство”. Отже, конфлікт між Заходом і мусульманським світом – це конфлікт між різними формами універсалізму³. Не заперечуючи безсумнівно особливу роль релігії у регіоні традиційного розповсюдження ісламу та специфіку його історичного генезису, Ф.Холлідей між тим наголошує, що цей регіон об’єктивно підпорядковується загальним закономірностям розвитку сучасної епохи.

¹ *Huntington S.* The Clash of Civilizations? // *Foreign Affairs.* 1993. Summer.

² *Halliday F.* Islam and the myth of confrontation. Religion and politics in the Middle East. – L., N.Y., 2003.

³ *Ibid.*, p.146.

Як уявляється, виваженою і актуальною є позиція відомого фахівця з міжнародних відносин, президента Асоціації близькосхідних досліджень Джона Л. Еспозіто, який застерігає від спрощеного погляду на іслам як монолітне і однозначно вороже Заходу явище. Дослідник стверджує, що ісламський рух відродження поставив під сумнів численні припущення західного лібералізму і теорії розвитку, згідно з якими модернізація означає невблаганну і прогресивну секуляризацію й „озахіднення” суспільства. Для багатьох в ісламському світі саме іслам є рушійною силою і дороговказом у житті⁴.

Почуття цивілізаційної спільності на основі єдиної релігії в мусульманському світі посилюється під впливом передусім зовнішніх факторів. Так, за оцінкою російського сходознавця А.Васильєва, суперечливість ситуації полягає у тому, що, незважаючи на очевидні невдачі і прорахунки у сфері економічного, технічного і матеріального розвитку держав арабо-мусульманського світу, іслам переживає в наші дні період потужної експансії і розширює сферу свого впливу. Одним з виявів цього стала активізація після закінчення „холодної війни” екстремістського крила мусульманських фундаменталістів, які ведуть тотальну війну проти „ворогів” ісламу. Войовничість і активність ісламських екстремістів є, на думку А. Васильєва, показником того, що в їх очах світ опинився на історичному перехресті: мусульмани або збережуть свою релігійну і національну ідентичність, або в умовах глобалізації втратять її під тиском Заходу.

Ісламська цивілізація формувалась в умовах духовно-релігійного і політичного протиборства з країнами Заходу. Історія взаємодії мусульман і християн нараховує майже півтора тисячоліття. Впродовж століть європейці захищалися від арабських, турецьких, татарських навал, причому духовною та ідеологічною домінантою Європи весь час залишалося християнство. Ісламський світ був переконаний у своїй абсолютній зверхності над Європою. Це стосувалося і віри (чистоту якої, згідно з ісламським вченням, зберегли тільки мусульмани), і рівня розвитку економіки, науки, техніки і культури. В середні віки період розквіту мусульманських країн змінився періодом занепаду і підпорядкування їх іншій цивілізації. З часів „наукової революції” XVII ст. Захід набагато випередив країни ісламського регіону у різноманітності своїх технічних можливостей, що дозволило європейцям підкорити, колонізувати і спрямувати відповідно до своїх потреб розвиток всього іншого світу, в тому числі й мусульманських країн. Тепер захищатися мали мусульмани, і робили вони це, спираючись передусім на іслам.

Століття політичного безправ'я і економічного пригноблення сформували у свідомості мусульман глибоке почуття ущемленої національної і релігійної гідності та сильні антизахідні настрої.

Після досягнення політичної незалежності у більшості ісламських країн до влади прийшли еліти, які орієнтувалися на західні соціально-економічні, політичні та правові моделі модернізації. Але вони переймалися некритично, впроваджувалися прискореними темпами і не принесли очікуваних швидких результатів. Наслідком стали маргіналізація широких верств населення, поглиблення соціальної нерівності, деформація традиційної системи цінностей на тлі неприйняття нових орієнтирів і розчарування мусульманських суспільств у західних моделях розвитку.

У цих умовах саме іслам, на думку лідерів ісламського політичного руху, залишається єдиним вірним рішенням, яке може забезпечити мусульманській цивілізації розквіт, подібний до того, який мав місце за часів раннього ісламу. Адже ісламський світ почав занепадати не тому що спізнився стати на прогресивний капіталістичний шлях розвитку, а тому, що занедбав справжню віру і втратив вироблені впродовж століть власні моральні цінності. Відновлення могутності мусульманського світу та посилення його впливу на глобальні процеси сучасності можливе не через копіювання Заходу, а через повернення до істинного, первісного ісламу.

---

⁴ *Еспозіто Д.* Ісламська загроза. Міф чи реальність? / Переклад з англійської І. Саповського. – Львів, 2004. – С.276.

У порівнянні з іншими релігійними системами світу специфічність ісламу полягає у тому, що його доктрина містить у собі не тільки релігійно-філософські та моральні принципи, а й приписи соціально-економічного і політичного характеру. Така специфіка значно полегшує активну участь ісламу в суспільно-політичному житті мусульманських спільнот. Як зазначає відомий російський ісламознавець М.В.Жданов, в ісламі єдиною визначальною засадою, відповідно до якої може бути організовано політичне життя спільноти, є спільність віри. Ця спільність становить основу політичної інтеграції, соціальної солідарності, економічної допомоги і духовного братства⁵. В усі часи релігія була джерелом підтримки мусульманської ідентичності, основою опору зовнішньому тиску. Своїми нормами та цінностями іслам завжди слугував основою для сил, які прагнули відновити порядок.

З посиленням процесів європеїзації мусульманського світу рух ісламського відродження вже у 1950-60-ті рр. виявив себе як могутня політична сила, що стверджує традиційні культурні та соціальні цінності й руйнує ілюзії входження ісламських держав у європейські схеми розвитку та очікування, що релігія буде витиснута на периферію суспільного життя. Вже на початку 1960-х рр. англійський сходознавець У.Сміт застерігав „західних і прозахідних секуляристів”, що помилково „розглядати мусульман якщо не такими, що зреклися ісламу, то такими, що відводять йому незначне місце у своєму житті та будують своє суспільство як ліберальні гуманісти. Те, що мусульманський світ перестане бути ісламським, викликає великий сумнів і може бути згубним для нього і для зовнішнього світу”⁶.

На першому етапі набуття політичної незалежності мусульманськими країнами тільки прихід у більшості з них до влади авторитарних режимів запобіг повній реставрації тут ісламських норм суспільного життя. Але форсована багатостороння європеїзація соціального буття ісламських держав призвела до зростання соціально-політичної ролі ісламського політичного руху.

У 1970-ті рр. національно-культурний і релігійний опір західній експансії виявився в мусульманському середовищі настільки потужним, що змусив експертів говорити про феномен „ісламського відродження”. Сутність його полягала в тому, що іслам вийшов на політичну арену, став реальною силою у державному, регіональному і міжнародному масштабі. В мусульманському світі склалися три основні підходи до визначення ролі ісламу в суспільстві – модернізм, консерватизм, фундаменталізм. Найактивнішою ідейно-політичною течією стала фундаменталістська. Прибічники фундаменталізму закликали очистити іслам від пізніших нашарувань, відновити його у первісному вигляді часів Пророка Мухамеда. В цьому полягає їх головна відмінність від консерваторів, які вважали, що треба залишити іслам таким, який він є, і від модерністів, котрі прагнули пристосувати його відповідно до потреб модернізації суспільного життя – шляхом додавання нових положень і перетлумачення старих.

Суть фундаменталістського бачення світового розвитку полягає у твердженні, що іслам – всеохоплююча світова доктрина, єдиний шлях до порятунку для всього людства. У цьому контексті доцільно згадати слова відомого єгипетського вченого Х.Муніса: „Іслам є універсальним для будь-якого часу і місця, ісламські доктрини, закони і етичні норми є потужним стимулом розвитку в будь-яку епоху”⁷. У поглядах на загальноцивілізаційні процеси фундаменталісти виходять з того, що вся історія людства визначається і спрямовується Аллахом. Самі люди не в змозі змінити історію, вони можуть лише узгоджувати свої зусилля з волею Бога. Мета, яку поставив Аллах перед людством, – створити і підтримувати на землі ісламське суспільство. Але, незважаючи

⁵ Жданов Н.В. Исламская концепция миропорядка. – М., 2003. – С.23.

⁶ Smith W.C. Understanding Islam in Modern History. – London, 1963. – P.302.

⁷ Цит. за Долгов Б.В. Исламизм в контексте межкультурного взаимодействия // Восток. – № 4. – 2007. – С.87.

на владу Аллаха над історією, перемога ісламу не буде автоматичною, її здійснення залежить від зусиль мусульман.

Фундаменталісти сприймають історичний процес як такий, що підлягає певним законам. Головним фактором, що впливає на хід історичного розвитку, на їх думку, є релігія, яка сповідується в цьому суспільстві, та притаманні йому моральні цінності. У зв'язку з цим вони протиставляють „Захід”, під яким розуміють усі немусульманські країни, та ісламський світ, і критикують західну цивілізацію за її бездуховність, зосередженість на матеріальному прогресі та гонитву за прибутком.

На думку фундаменталістів, загальноцивілізаційні процеси мають хибний напрямок, бо не спираються на єдине вірне вчення – іслам. Цим вони пояснюють і всі негативні риси сучасного світу. Сучасний порядок розглядається ними як украй несправедливий, особливо стосовно ісламського регіону. Провину за це вони покладають на Захід, який, на їхню думку, використовуючи свої технічні і матеріальні переваги, штучно підтримує той порядок, що склався у світі.

За переконаннями фундаменталістів, сучасне становище людства катастрофічне, бо відсутні найважливіші елементи функціонування суспільства – Бог та система справжніх етичних цінностей. Єдиний шлях врятувати світ – повернути людству ці цінності. Їх джерелом можуть бути тільки старі культури, які поєднують морально-етичні норми з божественними настановами. Такою культурою є ранній іслам. У зв'язку з цим єдиним виходом з існуючого становища вони вважають перебудову світу у відповідності до ісламської політичної доктрини та на основі ісламських моральних цінностей.

Визнаючи успіхи західного світу в підкоренні матеріального світу, фундаменталісти заперечують здатність людського розуму створити адекватну систему цінностей і законів, досконалу систему суспільного устрою. Виходячи з того, що божественний розум перевищує людський, прибічники цієї течії обстоюють думку про недосконалість усіх систем, розроблених людьми, які апріорі поступаються системі, яка створена Аллахом – ісламу. Відтак існування Заходу як ідеологічної системи і його світова потужність сприймається ними як історична випадковість. Відсутність віри згубить західну цивілізацію, а іслам безумовно, переможе, бо має внутрішню духовну силу.

Складовою частиною фундаменталістських уявлень про загальноцивілізаційні процеси є концепція єдиного універсального закону, якому підлягає весь всесвіт – і людина, і природа. Згідно з нею, природа підпорядковується законам природознавчих наук, а людині Аллах дав шаріат, який є частиною універсального закону, тобто існує у гармонії з навколишнім світом, з сутністю людини та її поведінкою. З цього випливає, що в людині одвічно закладене бажання жити згідно з шаріатом й лише сили зла намагаються збити її з цього шляху. Отже, суспільство об'єктивно повинно жити за шаріатом. У зв'язку з цим кінцевою метою своєї боротьби фундаменталісти проголосили створення „всесвітньої держави ісламу”, заснованої на юридичних і моральних нормах Корану і суні. Свого часу лідер палестинської організації ХАМАС доктор Махмуд Захар заявляв: „Наша стратегія – встановлення Панісламських штатів скрізь, не тільки в Палестині”⁸.

В основу моделі „всесвітньої ісламської держави” були покладені принципи, сформульовані Хасаном аль-Банною, засновником єгипетської асоціації „Брати-мусульмани”. Ця модель була пов'язана з поняттям „мусульманської нації” як форми наднаціональної спільноти всіх мусульман, братів за вірою, незалежно від національної належності, мови та місця проживання. Фундаменталісти не визнають географічних кордонів і громадянства. Вони вважають усіх мусульман однією нацією. „Іслам – це доктрина, віра, вітчизна, нація, релігія, духовність, Коран і меч”, – писав Хасан аль-Банна⁹. „Брати-мусульмани” бачили ісламську єдність не у відновленні халіфату, а в

⁸ Gardner David. From guns to soup kitchens // Financial Times. 1995. March 10. – P.21.

⁹ Aldib A. Sami. Les musulmans face aux droits de l'homme: religion, droit et politique. Etudes et documents. – Winkler, Bochum, 1994. – P.146.

послідовному забезпеченні культурного, економічного і соціального співробітництва між ісламськими державами та створенні в майбутньому союзу ісламських народів, міждержавної спільноти, що базується на релігійній єдності, котра втілить у життя „ісламський шлях розвитку”. Щоправда, створити сьогодні такий наднаціональний союз у мусульманського світу поки що не вистачає сил, тому треба почати з ідеологічного єднання. Першочерговим завданням є „духовна революція”, яка розуміється як перебудова системи освіти і пропаганди, в першу чергу – з метою широкого розповсюдження мусульманської культури і розвитку співробітництва між ісламськими державами, що забезпечить згодом їхню єдність дій. На думку фундаменталістів починати треба зі зміцнення позицій шаріату в суспільному житті. Сама ісламська держава уявляється лідерами асоціації як конфедерація, члени якої можуть мати свої уряди, державні кордони, але повинні керуватися єдиним мусульманським правом, дотримуватися єдиного способу правління і життя, які засновані на підвалинах мусульманського права – Корані та суні.

Ідея побудови „всесвітньої ісламської держави” залишається актуальною і постійно вдосконалюється. Так, у Декларації, яка була прийнята на Міжнародному семінарі „Держава і політика в ісламі” (Лондон, 1983 р.), були визначені політичні завдання Умми¹⁰. Серед них ліквідація таких владних структур, які перебувають у конфлікті з Аллахом і Пророком; об’єднання всіх ісламських спільнот в єдиний глобальний рух з метою створення ісламської держави; на глобальному рівні – досягнення домінуючого становища ісламської цивілізації, яка заснована на концепції тоухіду¹¹.

З теорією „всесвітньої ісламської держави” тісно пов’язана концепція „третього шляху розвитку”, яка є інтегральною складовою ідеології фундаменталістів. Вона базується на споконвічних уявленнях про вищість ісламського гуманізму, правових настанов і моральних цінностей, котрі в сукупності є альтернативою світським доктринам суспільного розвитку. Фундаменталісти розглядають теорію „третього шляху розвитку” як можливість для ісламу прислужитися всьому людству. Ані Захід, ані Схід, а лише коранічний іслам може бути наріжним каменем суспільного прогресу. Ісламські країни вважають, що вони аж ніяк не перебувають на утриманні у світовій спільноті. Навпаки, з волі Аллаха мусульмани являють собою серцевину світової цивілізації, її живий дух. Від мусульман людство отримало науку, знання і філософію, що дозволило народам створити власні цивілізації. В руках мусульман Коран, священна книга, яка є як програмою соціального перетворення в теоретичному, юридичному і практичному аспектах, так і дороговказом внутрішнього самовдосконалення душі, особистості, родини, суспільства, держави і світу в цілому.

За ісламською традицією, весь світ поділяється на мусульман і немусульман. Ще в часи Халіфату склалися поняття „земля ісламу” (дар аль-іслам) і „земля війни” (дар аль-харб). Усі немусульманські країни фундаменталісти об’єднують у поняття „Захід”. Вже в нові часи у мусульман склалося двоїсте ставлення до західної культури: захоплення її матеріальними досягненнями і неприйняття її духовних цінностей та експансіоністської політики. В очах фундаменталістів Захід уособлює бездуховність. Він є винним у сучасній несправедливій організації світу, де мусульмани – носії старовинної культури і справжньої віри – відчувають постійну залежність від безбожників Заходу, котрі, використовуючи свою матеріально-технічну та військову могутність, експлуатують мусульманський світ, перетворивши його духовні цінності в об’єкт купівлі-продажу, а західна культурна та ідеологічна експансія паралізує оригінальне мислення мусульман.

Мусульмани дуже гостро сприймають будь-які прояви силової або економічної зверхності Заходу. Фундаменталісти розуміють що потенціалу мусульманських країн недостатньо для використання наступальної тактики боротьби із Заходом. Хоча

¹⁰ Релігійна спільнота людей, які сповідують іслам.

¹¹ Догмат про єдність світу і те, що Аллах – єдиний Бог.

об'єктивно ісламські суспільства прагнуть звільнитися від неоколоніальної залежності, щоб знайти власний шлях розвитку, який фундаменталісти вбачають у відокремленні й внутрішній консолідації мусульманського світу для боротьби за встановлення нової системи міжнародних відносин. Її втіленням стала ідея нового ісламського світового економічного порядку. Його концепція викладена у ряді документів. Зокрема, у Загальній ісламській декларації прав людини, яка була розроблена ісламськими теологами, Каїрській декларації з прав людини в ісламі (1990 р.), яку ухвалила Організація Ісламська конференція, у Меморандумі Х Конференції міністрів закордонних справ ОІК, укладеному Лігою ісламського світу тощо. Попри розбіжності у підходах до проблем сучасних міжнародних економічних відносин, які існують між учасниками руху „ісламської солідарності”, можна виокремити деякі загальні принципи ісламського бачення ідеальної моделі світових економічних відносин. Це ідея „колективного самозабезпечення”, конструктивні зусилля Умми для подолання залежності та відсталості мусульманських країн, а в перспективі – забезпечення ісламському світові вирішального впливу на долю людства. У ісламській концепції світового економічного порядку чітко простежується ідея виключності, унікальності та універсальності „ісламського” регулювання економіки як окремих ісламських країн, так і на міждержавному рівні. Але слід визнати, що основну роль у визначенні магістральних шляхів розвитку світової економіки відіграють міжнародні інституції (МВФ, СОТ, СБ та ін.), що існують вже тривалий час, членами яких є й більшість мусульманських країн. Тому проект нового ісламського економічного порядку залишається швидше ідеологічним проектом, таким, що його втілити у життя який видається доволі проблематичним.

Оскільки єднання людства у межах „всесвітньої ісламської держави” розглядається як віддалена перспектива, більш реальним уявляється об'єднання мусульманських народів на засадах ісламу та спільної політичної мети, що полягає у здобутті рівноправного становища на світовій політичній арені.

Відокремлення ісламського світу, за переконанням фундаменталістів, є необхідною умовою для відродження „ідейної чистоти” й створення господарської системи на засадах самозабезпечення, що дозволить мусульманам зміцнитися, стати „новою світовою силою” й з цих позицій розпочати боротьбу за встановлення „всесвітньої ісламської держави”. У свій час про це заявив лідер ісламської революції в Ірані аятола Р.Хомейні: „Ми нічого не хочемо від Заходу і його анархії... Ми не боїмося західної науки і техніки. Ми боїмося ваших ідей і способу життя. Ми не хочемо щоб ви втручалися в нашу економічну політику і наші звичаї. Ми вживатимемо заходів проти кожного, хто спробує втручатися в наші справи.”¹²

Проекти створення єдиного мусульманського простору в регіоні традиційного розповсюдження ісламу розробляються вже давно. З моменту створення незалежних мусульманських держав вони працюють над створенням різноманітних міжнародних об'єднань і організацій. Причини цього цілком об'єктивні: країни мали схожі проблеми розвитку.

Ідея створення „релігійно-політичного союзу мусульманських народів” зародилася у другій половині XIX ст. Вона була сформульована одним із найпопулярніших на той час мусульманських реформаторів, прихильником ідеї ісламського відродження Саїдом Джемалем ад-Діном аль Афгані, і лягла в основу концепції панісламізму¹³. Хоча слід зазначити що сам Аль-Афгані вважав, що об'єднання мусульманських народів повинно мати духовний характер, а створення єдиної мусульманської держави є вкрай складною справою і навряд чи може бути реалізовано.

Зі зміною політичних умов в регіоні традиційного поширення ісламу трансформувалася і панісламістська ідея. У 1920-1930-ті рр. виник новий компромісний проект

¹² Daily Mail, 08.10.1979. – P.21.

¹³ Панісламізм – релігійно-політична доктрина, яка базується на уявленнях про єдність мусульман усього світу і історичну необхідність їх об'єднання в єдиній державі.

реалізації ідеї міждержавної єдності на релігійній основі – концепція „ісламської солідарності”, провідниками якої стали передусім консервативні монархії Перської затоки.

Однією з перших організацій, що виникла в рамках „ісламської солідарності”, став Всесвітній ісламський конгрес (ВІК) – релігійно-богословська організація, що була створена у 1926 р. для розробки ісламських соціальних концепцій. Серед ісламських богословських міжнародних організацій однією з найвпливовіших залишається Ліга ісламського світу (ЛІС), яка була створена у 1962 р. за ініціативою Саудівської Аравії задля розповсюдження ісламського вчення у світі. Як центр з координації мусульманських університетів у 1962 р. була заснована Вища рада у справах ісламу, до складу якої увійшли представники майже 70 країн. Діяльність цих та інших аналогічних організацій істотно вплинула на поширення в масах ідей „ісламської солідарності”. Хвиля „ісламського відродження” спричинила виникнення цілої низки громадських організацій, у тому числі Пан-Магрибського консультативного комітету, Асоціації мусульманських студентів США і Канади, Міжнародного семінару ісламської проповіді, Міжнародної федерації студентських організацій та ін. З початку 1970-х рр. богослови переходять від декларування загальних принципів „всесвітньої ісламської держави” до обґрунтування конкретних проектів уніфікації законодавств на основі шаріату та розробки проектів ісламської конституції, прийнятної для будь-якої мусульманської держави. Особливу роль у цьому відіграє Всесвітній ісламський конгрес та Ліга ісламського світу.

Саме фундаменталісти, зробивши ставку на всепроникний і універсальний характер релігії, своєю діяльністю з реанімації політичного ісламу змогли активізувати рух „ісламської солідарності”. Безумовно, суттєву роль у цьому відіграла й підтримка урядів мусульманських країн, які були зацікавлені у активізації ісламського фактора для зміцнення своїх позицій всередині країни та зростанні впливу на міжнародній арені, зокрема Пакистану, Лівії, Ірану і особливо Саудівської Аравії.

Саме ця країна стала ініціатором створення у 1969 р. Організації Ісламська конференція (ОІК), єдиної у світі міжнародної організації, що об'єднує держави за критерієм релігійної належності. Метою діяльності організації стало багатопланове співробітництво на релігійній основі, зміцнення ісламської солідарності, підтримка миру і безпеки у світі, боротьби всіх ісламських народів за збереження їхньої цивілізаційної ідентичності, незалежності та національних прав.

На початку 1990-х рр. розвиток світової цивілізації позначився новими тенденціями та явищами, що викликали цілковиту зміну міжнародного клімату. Внаслідок краху Радянського Союзу світова система набула рис однополярності, бо була ліквідована система противаг у міжнародних відносинах, що поставило під сумнів саму можливість трансформації світоустрою у прийнятному для країн ісламського регіону напрямі. Навпаки, у нових міжнародних умовах саме іслам часто позиціонується як основна загроза світовій безпеці та стабільності при швидкому скороченні обсягу суверенітету деяких держав, передусім мусульманського регіону, свідченням чого є ситуація у Афганістані, Іраку, ставлення США та їх союзників до Лівії, Ірану.

В умовах глобалізації принизливе становище ісламського світу стає ще більш очевидним, адже економіка практично всіх ісламських країн перебуває у стані стагнації, не маючи перспектив і достатньої кількості ресурсів для прориву. Це відбувається на тлі культурно-ідеологічного і збройного тиску Заходу, в першу чергу США, на арабомусульманський світ, що сприймається багатьма мусульманами як „війна проти ісламу”.

Разом зі світом змінюється й політичний іслам та його погляди на світовий розвиток. Стосовно сучасного політичного ісламу експерти все частіше вживають термін „ісламізм”, підкреслюючи більший у зіставленні з фундаменталізмом ступінь його політизації та інтернаціоналізації діяльності. Як політичний феномен ісламізм являє собою синтез найголовніших і найдієвіших складових усіх трьох течій політичного ісламу на базі ортодоксальних ідеологічних і релігійних доктрин. Ісламісти виступають за

збереження ролі „ісламських цінностей” як обов’язкової умови розвитку мусульманських суспільств. Ідея справедливого світового устрою, що є важливою складовою їхніх концепцій, відображена у Корані та закріплена у міждержавних угодах, зокрема у Загальній ісламській декларації прав людини, яка була прийнята Організацією Ісламська конференція у 1981 р. Як справедливо зауважує російський дослідник Б.В.Долгов, ісламізм відображає прагнення певної частини суспільства зберегти свої історичні традиції, релігію, культуру, тобто національну ідентичність в умовах викликів сучасного світу, передусім глобалізації¹⁴.

Із посиленням впливу ісламського фактора на міжнародні відносини у 1970-ті рр. почав набирати силу міф про „ісламську загрозу”, а теракти 11 вересня 2001 року перетворили „ісламську загрозу” в одну з найважливіших проблем світової політики. Західна антиісламська пропаганда підживлює риторику ісламських лідерів про споконвічний конфлікт між ісламом і християнством. За таких умов населення та еліта мусульманських країн дедалі частіше розглядають ісламізм як засіб політичного опору у світовому масштабі. Військова присутність Заходу і встановлення безпосереднього контролю над частиною ісламського регіону (Ірак та Афганістан) остаточно дискредитували прозахідні кола в мусульманських державах, а населення отримало підстави вважати, що фундаменталісти не помилялися, коли називали Захід основним своїм супротивником.

Нині триває перегляд стратегії й акцентів діяльності різноманітних ісламістських організацій у бік консолідації на базі ісламських цінностей. Вони активно солідаризуються між собою і з суспільством. Ідея єдності мусульманської Умми нині знову опановує громадською думкою в країнах ісламського світу.

Ісламізм перетворюється на транснаціональний феномен, який починає відігравати роль самостійного суб’єкта світової політики, але зберігає основні ідеологічні засади незмінними – це антизахідні настрої, пов’язані з панівним становищем західних держав у світі і використанням ними переваг світового домінування тільки на користь своїх країн; розчарування в системах суспільно-політичного устрою за західними зразками; прагнення відновити ісламську велич. Спільним завданням для всіх мусульман тут виступає захист ісламського світу та ісламського способу життя.

Найбільш наочним прикладом цього є відома транснаціональна релігійно-політична організація „Аль-Каїда”, що була заснована у 1988 р. саудівським мільйонером Усамою Бен Ладеном. За твердженням одного з найавторитетніших у наш час спеціалістів з проблем збройних конфліктів і тероризму Рохана Гунаратни, „Аль Каїда” вийшла за державні рамки і поширила протестні дії на весь світ. Ідеологічною основою своєї діяльності організація проголосила антизахідний радикалізм. Утворений Бен Ладеном у 1998 році, Всесвітній ісламський фронт джихаду проти євреїв і християн закликав виконувати його наказ „вбивати американців як військових, так і цивільних осіб”¹⁵. Ідеологія „Аль Каїди” характеризується, зокрема, визнанням розбіжностей між сунітами та шіїтами несуттєвими. Більш того – „Аль Каїда” активно виступає за об’єднання двох гілок ісламу заради ураження „голови змії” – США (під змією розуміють Захід). Як наголошує Р.Гунаратна, лідери „Аль Каїди” є послідовниками фундаменталізму і звертаються зі своїми ідеями до всього людства, незалежно від культури, раси, мови, кольору шкіри¹⁶.

* * *

Як видається, третій світовий шлях розвитку, який пропонують ісламісти в якості альтернативи розвитку для мусульманського світу, не здатний вирішити проблеми сучасних ісламських країн. Головне завдання мусульманських країн – розвиток економі-

¹⁴ Долгов Б.В. Исламизм в контексте межцивилизационного взаимодействия // Восток. – № 4. – 2007. – С.87.

¹⁵ Gunaratna R. Inside Al Qaeda. Global network of terror. – N.Y., 2002. – P.45.

¹⁶ Ibid. – P. 27.

ки і підвищення її конкурентоспроможності на світовому ринку. На думку Ф.Холлідея, важливіше змагатись із Заходом у сфері економіки, ніж протистояти йому у військовому відношенні. А Захід має проводити стосовно мусульманського світу більш зважену політику, зокрема – сприяти економічному розвитку ісламських країн, розвивати рівноправне співробітництво в економічній та політичній сферах та одночасно протистояти радикальному ісламізму.

Очевидним залишається наявність численних перешкод на шляху реалізації ісламської концепції світового устрою. До них належать різний ступінь соціально-економічного розвитку та відмінності у політичному устрої країн регіону традиційного поширення ісламу, суперництво держав за лідерство у мусульманському світі, розбіжності між основними течіями в ісламі, територіальні претензії і міждержавні суперечки між мусульманськими країнами (Саудівська Аравія – Оман, Марокко – Алжир, Іран – Бахрейн та ін.). Проте чим більшим буде зовнішній тиск на мусульманські країни, тим далі на другий план будуть відходити такі перешкоди, поступаючись завданням збереження ісламським світом власної ідентичності, перспектив розвитку і рівноправного становища у сучасній системі міжнародних відносин. Свідченням цього є серед іншого, і актуалізація концепції „ісламська солідарність” як одного із засадничих принципів зовнішньої політики мусульманських країн.

В той же час не можна заперечувати, що глобалізація унеможливує успішний і прогресивний розвиток країни або регіону автономно, без активного обміну товарами, ідеями, знаннями, культурними надбаннями. Інша річ, що при цьому має зберігатися баланс можливостей і рівності у доступі до плодів прогресу для всіх країн світу, незалежно від їхньої цивілізаційної належності та ступеня розвитку.